

Сащук Г. М.

Доктор політичних наук, професор Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРНІ ВИМІРИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглядаються культурологічні чинники виміру інформаційного суспільства.

Ключові слова: культура, інформатизація, інформаційне суспільство, кіберпростір, інформаційна культура особистості, інформаційна субкультура.

Початок ХХІ сторіччя характеризується зростаючою потужністю інформаційних і комунікаційних технологій, що є глобальною інформаційною революцією, яка за своїм масштабом і наслідками у багато разів перевершує промислову революцію ХІХ ст. і науково–технічну революцію середини ХХ ст. Під впливом процесів інформатизації, що відбуваються в суспільстві, зазнають зміни всі сфери життєдіяльності. Для людини прийдешнього інформаційного суспільства єдність світу виявляється вже не ідеологічною абстракцією, а фактом повсякденного життя.

Ознака інформаційного суспільства—утвердження культу знань, усвідомлення того, що жодну суспільну проблему не можна успішно вирішити без використання інформації. Людина сьогодення немислима без постійної взаємодії з величезним потоком інформації, а, отже, й без постійного поповнення багажу знань.

Окремі ознаки, риси, характеристики інформаційного суспільства виявляються вже сьогодні. Йдеться загалом ще тільки про початок процесу інформатизації суспільства, який має складний і суперечливий характер. Без створення особливого соціокультурного середовища, в якому не тільки усвідомлюється фундаментальна роль інформації в розвитку суспільства, а й активно використовуються нові інформаційні технології, неможливий реальний перехід до інформаційного суспільства, в якому знання про інформаційні закони, засоби взаємодії з інформацією стають основою, методологією епохи інформатизації.

Інформаційне суспільство—це суспільство нового типу, що формується новою глобальною соціальною революцією (вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних та комунікаційних технологій), в якому соціальним і культурним аспектам надається не меншого значення, ніж матеріальним і економічним. Глобальне сприйняття світу означає кардинальну зміну стилю і способу життя. Соціальні конфлікти переміщуються з економічної сфери у сферу культури. З'являється новий вид власності—на інформацію. Контроль у сфері ухвалення рішень здійснює той, хто володіє інформацією. Саме боротьба за джерела інформації, технічне вдосконалення комп'ютерів визначають драматургію соціального і культурного розвитку. Формування молодого покоління відбувається сьогодні в умовах глобального процесу інформатизації світу. Разом з культурною економічних і соціальних відносин важливою складовою загальної освіти людини стає інформаційна культура.

Стан розробки проблеми соціально–політичного аналізу інформаційного суспільства характеризується певною неоднозначністю. Інформаційне суспільство стало предметом вивчення в різних сферах знання. Це праці із природничих і технічних наук, а також дослідження загальнонаукового характеру вітчизняних авторів.

Традиційно концепція інформаційного суспільства набула розвитку, перш за все, в розвинених країнах світу і використовується такими соціологами, як І. Масуда, І. Кішида (Японія); В. Дайзард, Дж. Пелтон, Дж. Мартін, Т. Беккер, Д. Мур (США); Г. Краух, Р. Брейтенштейн (Німеччина); М. Понятовські (Франція) та ін.

Феномен інформаційної культури досліджують П. Браславський, В. Виноградов, Л. Шпаків, Н. Гендіна, Ю. Горохів, А. Гречихин, Л. Зеленова, Е. Семенюк, І. Хангельдієва, Е. Хитарова, В. Шанців, А. Шейкин й ін.

Культурологічний підхід до вивчення проблем інформаційного суспільства використовується у працях С. Антонової, А. Арнольдова, Н. Ващекіна, І. Горлового, Н. Дубракова, В. Корнієнка, Ю. Лотмана, І. Чегодаєва, М. Розумного й ін.

Загальну проблематику інформаційного суспільства в Україні розроблюють: О. Будя, О. Дзьобань, С. Журба, В. Лях, Б. Канцелярук, О. Картунов, Я. Любивий, Є. Макаренко, О. Мураховський, В. Нечитайло, В. Пазенок, К. Райда, О. Соболь, Н. Фоменко, А. Чічановський та ін.

Не зважаючи, однак, на доволі значну кількість наукової літератури, спостерігається недооцінка ролі культурологічного дослідження процесу інформатизації суспільства загалом і системи освіти, зокрема.

Тим часом, саме культурологічна складова є головним елементом цього процесу. Цим і обумовлена мета даної статті.

Дійсно, сьогодні інформатизація з об'єкта теоретичного аналізу вчених перетворилася на критерій оцінки могутності держави, стала важливим чинником у конкуренції країн за економічну, політичну, культурну і військову перевагу, а також чинником виживання всього людства загалом. Інформатизація дедалі більше виявляє свою суть як об'єктивна закономірність розвитку суспільства. Однак на даний час ще не вироблено загально визнаного визначення поняття інформації, наводиться безліч дефініцій, часто суперечливих і взаємовиключних. Очевидно слід вважати, що інформація—це нові знання, які отримує споживач (суб'єкт) у результаті сприйняття і переробки певних відомостей.

Застосування комп'ютерів, сучасних методів отримання, обробки, передачі, зберігання й використання інформації виявилось підставою для використання такого терміна як «інформатизація». Це—глобальний соціальний процес виробництва і повсюдного використання інформації як суспільного ресурсу, що забезпечує інтенсифікацію економіки, прискорення науково-технічного прогресу країни, процесів демократизації та інтелектуалізації суспільства. Суть інформатизації полягає у підвищенні ефективності діяльності в усіх видах людського буття на основі розповсюдження і запровадження у промисловість, сільське господарство, науку та освіту, управління і культуру, політику й побут нової інформації та знань. Одним з основних завдань інформатизації є виробництво, розповсюдження, перетворення і використання соціальної інформації.

Вирішення цього завдання веде до якнайглибших соціально-структурних і духовно-культурних інновацій у суспільстві. Так, в ширшому філософському сенсі інформатизація є особливим видом соціальної діяльності, орієнтованим на створення інформаційної цивілізації.

Існує чимало підходів до розуміння поняття «інформаційне суспільство». Але так чи інакше, період становлення інформаційного суспільства збігся з процесом глобалізації, характерними проявами якого є динамічний розвиток електронної комерції, скоординованість фінансових ринків, розвиток наднаціональних організацій. Радикальний характер розглянутих процесів формування інформаційного суспільства, який торкається першооснов соціальної організації життя людей, не викликає сумнівів. Зазначене обумовило потребу переосмислення існуючої парадигми наукового пізнання цього унікального явища. Це засвідчу-

ють ґрунтовні праці таких відомих вчених як Ю. Хабермас, Ж. Бодрійяр, Е. Гідденс, У. Бек, Н. Луман, І. Кастельс, І. Валлерстайн та ін.

Аналіз різноманітних підходів до визначення інформаційного суспільства демонструє, що вони або недостатньо розгорнені або однобічні. Вони дають надто проблематичні поняття стосовно того, що, власне, складає сутність інформаційного суспільства і як його можна визначити. Більшість визначень понять інформаційного суспільства виходять з його кількісних характеристик і припускають, що в якійсь точці, коли інформаційні критерії починають домінувати в різних сферах життєдіяльності суспільства, воно вступає в інформаційну стадію свого розвитку. Таким чином, кількісне збільшення обсягів інформації, трансформується в якісну зміну соціальної системи. Разом з тим, підхід до визначення інформаційного суспільства, що використовує критерій культури, мабуть, можна визнати майже адекватним сучасним реаліям. Дійсно, сучасна культура явно більш інформативна, ніж будь-яка попередня. Людина існує в медіанасиченому середовищі: її життя істотно символізується, воно проходить у процесах активного інформацією.

Визнання вибухового зростання культурних сенсів змушує багатьох дослідників стверджувати, що людство увійшло до інформаційного суспільства. Вони роблять спроби оцінити цей розвиток у кількісних характеристиках, а просто вказують, наскільки очевидно, що знаків та інформації сьогодні значно більше, ніж у попередні епохи. Перш за все, такий описовий характер мають концепції постмодерністських авторів, що досліджують інформаційне суспільство в рамках тексту і гіпертексту, симулякра і ризому, гіперреальності і пастиша, сенсу, знаку й інших категорій власне постмодерністського дискурсу. При цьому слід наголосити, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій несе в собі кардинальні зміни і в політичному житті суспільства, перш за все, з боку його демократизації.

Виходячи з позицій політологічного аналізу зарубіжних та вітчизняних концепцій інформаційного можна запропонувати таке політологічне визначення: Інформаційне суспільство — це суспільство, в якому інформація, знання й інформаційно-комунікаційні технології перетворюються на основну продуктивну силу та джерело епохальних зрушень в усіх сферах суспільного життя.

Запропоноване визначення є дещо широким, але воно більш адекватно, конкретно і ґрунтовно розкриває сутність інформаційного суспільства, його рушійних сил і тих величезних змін, які відбуваються у всіх його сферах, зокрема в політичній.

Розкриваючи питання структурних елементів та критеріїв кількісної і якісної оцінки інформаційного суспільства, слід зазначити, що інформація не має властивості матеріального світу. Вона не підвладна просторово-часовим обмеженням, тому що сама формує ці обмеження. Інформаційні образи можуть бути тиражовані нескінченно велику кількість разів за нескінченно малий період часу в нескінченно малому просторовому обсязі. При цьому всі створені інформаційні образи можуть зберігатися нескінченно довго (на відміну від їхніх матеріальних носіїв). Стратегічними ресурсами і головними чинниками розвитку цього суспільства є розумовий капітал, концентрація теоретичного знання, обробка інформації, освіта, кваліфікація і перекваліфікація. Виникає нова інфраструктура—інформаційні мережі, банки, бази даних, масове виробництво інформації. Таким чином, найпершим важливим структурним елементом інформаційного суспільства слід вважати, власне, саму інформатизацію.

Іншим важливим структурним компонентом інформаційного суспільства слід, на наш погляд, вважати економіку. В даному випадку йдеться про формування економіки іншого характеру—економіки інформаційної. Важливою закономірністю становлення інформаційної економіки є формування єдиного глобального ринку і поширення транснаціональних компаній. Інформаційні технології в міру свого поширення звели до мінімуму значення просторових бар'єрів на ринках, що призвело до принципових змін в економіці. Наступною наочною характеристикою інформаційної економіки є віртуалізація економічного простору, чи «кібереконіміка», під якою слід розуміти економічну активність, спрямовану на створення інформаційних продуктів і послуг в Інтернеті і глобальних комерційних мережах, а саме: електронну торгівлю, маркетинг, рекламу, публікації, інвестиції, поширення аудіовізуальної продукції й ін.

Якщо говорити про оцінки розвитку інформаційного суспільства, то слід зазначити, що існує більш як двадцять різних е-індексів. Дослідники, розробляючи ті чи інші системи індикаторів та індекси інформаційного суспільства, акцентують увагу на його особливостях, але при цьому критерії визначення його залишаються нез'ясованими.

До основних характеристик інформаційного суспільства належать:

- 1) роздроблення масового суспільства, поява малих соціальних груп, які диференціюють інтереси, товари, засоби масової інформації;
- 2) перехід від економіки виробництва товарів до економіки послуг, поділ великих на дрібні підприємства;

3) поділ населення за родом занять: перевага професійно-технічного класу, зміна соціальних цінностей відбувається через клас «білих комірців», які менш консервативні;

4) зростання суспільної ролі теоретичного знання як джерела нововведень та політичних формулювань;

5) контроль технології та технологічної оцінки з метою збереження ресурсів для майбутнього;

6) прийняття рішень через створення нової «інтелектуальної технології», скорочення часу на їх прийняття; рішення інтегровані і стосуються декількох сфер суспільного буття [1, с. 288].

Розкриваючи питання концептуальних підходів та моделей інформаційного суспільства, слід зазначити, що вагомий внесок у становлення концепцій, присвячених сучасному і майбутньому етапу розвитку людської цивілізації зробив Д. Белл [2]. Надзвичайно важливе значення мала і має його теорія постіндустріального суспільства. Але саме Й. Маруда [3] ще в середині 60-х років ХХ ст. ввів у широкий науковий обіг поняття «інформаційне суспільство» та зробив найбільший внесок у розвиток концепції інформаційного суспільства, зокрема в її політичну складову, а його праці відіграли найпомітнішу роль в її поширенні як серед японських, так і серед західних, зокрема американських науковців. Є всі підстави вважати його «батьком-засновником» концепції інформаційного суспільства. Окрім того, Й. Масуда разом з іншими японськими дослідниками, в першу чергу Т. Умесао та Ю. Хаяші, доклав значних зусиль до втілення своїх оригінальних ідей в життя, про що свідчать перші в світі вдалі експерименти, проведені в Японії за програмами, в розробці яких він брав безпосередню участь.

Заслужують на увагу інновації Е. Тоффлера [4] у тлумаченні сутності знання, об'єктивні характеристики основних його рис, а також уточнення щодо місця та обґрунтування тенденції посилення його ролі в суспільно-політичному житті.

М. Кастельс [5], своєю чергою, довів, що в умовах формування мережевого суспільства дедалі посилюються дві взаємопов'язані, об'єктивні глобальні тенденції, а саме: криза класичної ліберальної, тобто представницької демократії та становлення інформаційної демократії, тобто демократії участі. Основними чинниками та причинами кризи представницької демократії стали зростаючий вплив нових інформаційно-комунікаційних технологій, посилення кризи політичної системи, послаблення впливів політичних партій, занепад національної держави, піднесення регіоналізму, падіння легітимності політичної

влади, поглиблення кризи довіри громадян, збільшення кількості гучних політичних скандалів, поширення політичної корупції і т. ін.

Зазначимо, що «національні моделі інформаційного суспільства відрізняються політичними стратегіями, специфікою національних ринків, розвитком інфраструктури, економічними ресурсами, проте незалежно від національних особливостей, простежуються дві основні тенденції: 1) поєднання державних і суспільних інтересів з приватною ініціативою; 2) розвиток міжнародної конкуренції для трансформації ринкових структур і подальшої конвергенції комунікаційної сфери» [1, с. 289].

Обговорюючи питання ціннісних детермінант розвитку сучасного інформаційного суспільства слід визначити — яких конкретних форм набуває культура саме в інформаційному суспільстві. Особливістю сучасного розуміння культури є те, що культура являє собою систему надбіологічних програм людської діяльності, поведінки та спілкування, систему, яка виступає необхідною умовою відтворення та змін соціального життя в усіх його основних проявах. Започаткований у біології принцип коеволуції поступово набуває статусу загальнонаукової категорії, активно застосовується в теорії інформації. Щодо суспільства — вона наголошує на синергетичному, інтерактивному, системно-цілісному характері культури соціуму. Якщо раніше сфера культури нерідко розглядалася як дещо автономне (у Д. Белла, зокрема, зустрічається принцип відокремленості, роз'єднаності «трьох» сфер — економіки, соціального життя, культури), то зараз вона сприймається як єдина реальність, в якій об'єктивне і суб'єктивне (практика та її теоретична рефлексія) переплетені, злиті в єдиному утворенні — «людському світі», створеному людством культурному просторі свого життя.

Квінтесенцію змін, які викликає інформаційне суспільство, є трансформація культури. Це стосується, насамперед, технологічної культури, яка зумовлює технологічні засади устрою життя людей. Однією із найвиразніших рис цієї культури є її дистанційність. Неминучим наслідком цього є радикальна зміна соціального буття людини.

Ще однією особливістю є те, що у структурі культури інформаційного суспільства виникає специфічна «інформаційна субкультура», яка є базовою підсистемою інформаційної культури. Інформаційна субкультура являє собою систему цінностей інформаційної культури, яка проявляється в конкретних навичках з використання технічних устроїв (персонального комп'ютера, комп'ютерних мереж тощо), у здатності використовувати інформаційні технології, складовою яких є програмні

продукти з різних джерел, у вмінні працювати з інформацією різного рівня тощо. Інформаційна культура істотно змінює суспільний простір, перетворює його на своєрідний «кіберпростір».

Проблема «інформаційне суспільство і культура»,— як вважає В. Пазенок,— «одна з новел соціогуманітарної думки в цілому. Вона утворює одну із змістовних осей формування суспільства XXI ст., століття науково-технічної революції» [6, с. 42].

Характерними ознаками культурного виміру інформаційного суспільства є антропізація, гуманізація та етизація всіх складових буття людини. І хоча ці тенденції ще далеко себе не реалізували, постійно гальмуються опором прагматичних, ринково-зумовлених чинників, відчувають на собі могутній вплив споживацьких стереотипів та гедоністичних настроїв, їх наявність дедалі виступає виразніше, а кількість їх прихильників постійно зростає.

Інформаційному суспільству потрібна інша адекватна форма демократії. Розуміння демократії як влади більшості повинно бути доповнено необхідністю захисту меншин, і особливо окремої людини від інформаційного насильства. Маніпулювання свідомістю людей, вторгнення в їх психіку, внутрішній світ стає одним з основних важелів. Оскільки інформація стає одним з головних ресурсів і серйозною зброєю, свобода слова може бути не тільки правом людини, але й зброєю проти людини. Необхідним є переосмислення поняття свободи слова, переосмислення того, як з даним поняттям співвідносяться принципи інформаційної безпеки [7]. Потрібна серйозна ієрархія інформаційних цінностей.

Розглядаючи питання про місце та значення моральної парадигми в розбудові інформаційного суспільства, зазначимо, що культура ніколи не існувала і не може існувати без моральної парадигми, тому виникла необхідність виявити специфіку її формування в інформаційному суспільстві та визначити роль, яку вона реально відіграє як у житті окремої особистості, так і в культурі суспільства загалом. В інформаційному суспільстві, однією з особливостей якого є надмірність інформації, проблема вибору моральних пріоритетів значно ускладнюється. Враховуючи діалогічність свідомості та її діяльнісно-комунікативну природу, ми можемо констатувати, що світоглядні, а відповідно, і морально-етичні уявлення істотно змінюються в умовах взаємодії з інформаційним середовищем. Видається, що проблема специфіки буття моралі в інформаційному суспільстві може бути адекватно поставлена лише тоді, коли, по-перше, буде з'ясовано питання про місце і функції

моралі в історико-культурному розвитку суспільства взагалі і, по-друге, визначено специфіку методів дослідження моралі.

Особливість змісту культури інформаційного суспільства, на відміну від традиційного розуміння культури, сформованого у XIX — першій половині XX сторіччя, проявляється у чіткому розмежуванні емоційного й інформаційного елементів культури. Сьогодні нам близьке визначення фахівців, які враховують інформаційну культуру однією із граней загальнолюдської культури або інформаційною компонентою людської культури загалом. Інформаційна культура особистості — одна зі складових загальної культури людини; це — динамічна єдність світоглядної, інформаційно-технологічної, комунікативної й інтелектуально-творчої компоненти; сукупність інформаційного світогляду та системи знань і вмінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність з оптимального задоволення індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і нових інформаційних технологій.

Нині в нашій країні відсутня цілісна державна концепція інформаційної освіти та формування інформаційної культури особистості. Інформаційна культура останнім часом переважно асоціюється з техніко-технологічними аспектами інформатизації, набуттям навичок роботи з персональним комп'ютером.

Переважає монодисциплінарний підхід, у результаті якого формування інформаційної культури зводиться до навчання основ бібліотечно-бібліографічних знань, ліквідації комп'ютерної неграмотності, опанування раціональних прийомів роботи з книгою тощо. Кожен з цих напрямів сам по собі не викликає сумнівів, проте, маючи локальну спрямованість, жодний з них не може вирішити проблеми загалом — формування інформаційної культури, як цілісного явища, в якому інтегруються всі ці, а також інші, додаткові напрями. Ситуація посилюється відсутністю спеціально підготовлених педагогічних кадрів і необхідної навчально-методичної літератури.

Особливе місце в складі поняття «інформаційна культура особистості» належить інформаційному світогляду. Інформаційний світогляд — це система поглядів людини на світ інформації та місце людини в ньому. Інформаційний світогляд містить переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності. Процеси інформатизації й глобалізації сучасного суспільства базуються на сучасних технічних можливостях і властивостях інформації, пов'язаних з її стрибкоподібним зростанням,

впливом нових інформаційних технологій на розвиток інших технологій, перетворенням інформації на основний предмет людської праці.

Однією з характеристик освіти в інформаційному суспільстві стає розширення вікових і тимчасових рамок традиційного освітнього процесу. Освіта в даний час адресована не тільки молоді. Швидкість змін приводить до того, що реальна ситуація потребує навчання кожного (і перенавчання) кожні 5–7 років. Індустрія освіти стає затребуваною для всіх активних членів суспільства. Однак слід зважувати на таку закономірність: чим більше людина залучена до інформаційного потоку, тим більше вона залежна від інформаційного впливу, маніпуляцій за допомогою інформаційних технологій, якщо не має певних механізмів захисту. Будь-яка інформація, яку людина отримує непрямо (у випадку опису світу) чи жорстко (у випадку безпосереднього стосунку до цінностей чи моралі), впливає на світогляд чи моральні установки. Швидко «відсортувати» інформацію може лише людина з дуже чіткою світоглядною позицією, з усвідомленою шкалою цінностей.

Як нам видається, сьогодні визначальними, соціально-культурними детермінантами розвитку інформаційного суспільства в Україні повинні стати: —інформатизація всієї системи загальної та спеціальної освіти, всіх форм підготовки та перепідготовки фахівців; підвищення ролі кваліфікації, професіоналізму і здібностей до творчості як важливіших характеристик людського потенціалу;—формування та розвиток індустрії інформаційних і комунікаційних послуг, орієнтованої на масового споживача;—забезпечення сфери інформаційних послуг духовним змістом, що відповідає вітчизняним культурно-історичним традиціям, у тому числі організація потужного україномовного сектора в Інтернеті.

Вказані позиції, на наш погляд, одночасно слід вважати й найважливішими стратегічними напрямками розвитку інформаційного суспільства в Україні, які повинні бути орієнтовані на формування таких ціннісних та поведінкових стереотипів населення, які відповідають, з одного боку, культурно-історичним традиціям України, а з іншого—високим вимогам цивілізаційного розвитку в XXI столітті.

Рух по обраному шляху дозволить створити нові види діяльності, сформувати нові типи соціальних відносин, посилити інтелектуальний, творчий потенціал громадян, залучити їх до світових культурних цінностей. Це особливо важливо для перемоги ідеалів духовності та моральності в інформаційному просторі сучасної культури.

Список використаних джерел:

1. Сашук Г. М. Політична культура інформаційного суспільства / Монографія. — К.: ТОВ «ВАДЕКС», 2001. — 328 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования [Текст] / Д. Белл; пер. с англ. / под ред. В. Л. Иноземцева. — Изд. 2-ое, испр. и доп. — М.: Academia, 2004. — 788 с.
3. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society [Text] / Yoneji Masuda. — Washington, D.C.: Pub. World Future Society, 1981. — 171 p. (Institute for the Information Society).
4. Тоффлер Е. Третья хвиля [Текст] / Е. Тоффлер; пер. з англійської Андрія Євси; за редакцією В. Шовкуна. — К.: Всесвіт, 2000. — 480 с.
5. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура [Текст] / М. Кастельс. — М.: ГУ-ВШЭ, 2000. — 608 с.
6. Пазенок В. С. Інформаційне суспільство і культура [Текст] / В. С. Пазенок // Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В. В. Лях, В. С. Пазенок, Я. В. Любимий [та інш.]. — К.: ТОВ «XXI століття: діалог культур», 2009. — 404 с.
7. Дзьобань О. П. Інформаційне насильство та безпека у проблемному полі соціокультурної реальності [Текст]: монографія / О. П. Дзьобань. — Харків: Майдан, 2011. — 260 с.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2015 р.

Сашук Г. Н. Культурные измерения информационного общества
Рассматриваются культурологические факторы определения информационного общества.

Ключевые слова: культура, информация, информационное общество, киберпространство, информационная культура личности, информационная субкультура.

Saschuk G.M. Cultural dimensions of the information society

Cultural factors determining the information society are considered.

Keywords: culture, information, information society, cyberspace, personal information culture, information subculture.